

УДК 821.512.161

І. В. Прушковськадоктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри тюркології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**ДРАМА СВОБОДИ У ЖИТТІ ТУРЕЦЬКОГО БЛАЗНЯ
(РОМАН Е. ТІМУРА «СПИСОК КЛОУНА»)**

У статті розглядаються особливості функціонування екзистенціальної філософії у романі турецького автора Емре Тімура «Список клоуна» та її реалізація у персоносфері твору через інтерпретацію взаємозв'язку долі та людської духовності. Філософська канва твору розкриває боротьбу людського «Я», що розчавлюється дійсністю.

Ключові слова: екзистенціальна філософія, філософсько-культурний інтертекст, турецька література, Емре Тімур.

Постановка проблеми. Сучасний вітчизняний гуманітарний дискурс виявляє чималий інтерес до турецької літератури, що зумовлено її неординарною іманентною природою, а також довготривалим плідним діалогом між Україною та Туреччиною. Присудження Нобелівської премії Орхану Памуку сприяло відчутній інтенсифікації інтересу до турецької культури, створивши сприятливу атмосферу для сучасних тюркологічних досліджень. Попри те, що турецька літературна спадщина має неабияку популярність серед читачів і науковців, доволі високий її відсоток усе ще не поцінований в Україні належною мірою.

Метою статті є визначення особливостей функціонування екзистенціальної філософії у романі турецького автора Емре Тімура «Список клоуна» та її реалізація у персоносфері твору.

Виклад основного матеріалу. Ідеї екзистенціалізму ввійшли до турецького наукового простору у 40-х рр. ХХ ст., коли разом із перекладом праці Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм» з'явилася наукова розвідка Гільмі Зії Улькена «Що таке екзистенціалізм». Дослідженнями функціонування екзистенціальної філософії у турецькій художній літературі займаються турецькі літературознавці, зокрема Мустафа Курт, Тугба Челік та ін. Першими майстрами турецького художнього слова, яких надихнули міркування екзистенціалістів, стали Саїт Фаїк Абасияник («Живе одна змія у Алемдаг», 1954 р.) та Агмет Хамді Танпинар («Сни Абдуллаха Ефенді», 1943 р.). Нове

філософське віяння уже на початку 50-х рр. ХХ ст. змінило вектор творчої діяльності таких соціал-реалістів, як Гюнер Сюмер, Феріт Едгю, Агмет Октай, Орхан Дуру, Демір Озлю. У 60-ті рр. минулого століття з'явилася друга творча хвиля екзистенціального спрямування. Навколо журналу «А» об'єдналися відомі письменники, поети, такі як Едіп Джансевер, Джемаль Сюрейя, Тургут Уяр, Ільхан Берк, Ердал Оз, Аднан Озьялчинер, які вміло несли в маси ідеї Сартра, Кафки, Камю. Популяризатором екзистенціальної філософії серед літературних кіл став також журнал «Дегішім» (1961–1962 рр., 12 номерів), сторінки якого наповнювалися перекладами творів західних екзистенціалістів, критичними статтями, власне творами турецьких авторів «нової хвилі». 1960–1970-ті рр. стають максимально плідними щодо перекладів турецькою мовою філософських і літературних творів західних авторів-екзистенціалістів. Широкий доступ до першоджерел сприяв поширенню екзистенціальних ідей серед турецьких майстрів слова, чимраз виразніше викликаючи полеміку серед наукового світу Туреччини.

Упродовж другої половини ХХ – на початку ХХІ ст. найвиразнішими представниками турецької екзистенціальної художньої прози лишаються Демір Озлю (1935 р.) і Орхан Дуру (1933–2009 рр.). Зацікавлюють екзистенціальною тематикою і представники нового покоління літераторів, такі як Гюрсель Корат і Емре Тімур. Роман Емре Тімура «Список клоуна» (2015 р.) прокладає своєрідний місток між минулим і теперішнім століттям, «екзистенціальний ланцюг», який не переривався у турецькій літера-

турі зі згаданого перекладу Сартра і не втратив своєї міцності у XXI ст.

В основу роману Емре Тімура покладено ідеї екзистенціалізму, піднімаються питання абсурдності буття, страху, відчаю, смерті, страждання. Головний герой роману – це чоловік середнього віку, освічений, одружений, батько трьох дітей. Його вибір – шлях свободи чи то заради самоствердження, як видається на перший погляд, чи то заради самознищення – спонукає читача до роздумів про самозаперечення, яке, за філософією екзистенціалістів, є основою людського існування. Автор репрезентує свого героя як людину без імені, якого всі, і він сам, називають Клоуном. До слова, феномен клоуна актуалізується у турецькій літературі у першій половині XX ст. (Галіде Едіп Адівар «Сінеклі Баккал», 1935 р.) і має подальший масштабний розвиток у різножанрових літературних творах (оповідання Н. Ондероглу, поезія Т. Уяра, М. Чарбоа, Ш. Гюль Атар, О. Гьокдала, есеї Н. Кьосе, А. Окта, М.А. Киличбая та ін.) [3; 4; 5; 6; 8; 9; 10]. Зазвичай турецькі автори вдаються до створення образу блазня, маркуючи певні періоди життя своїх героїв, стан їхньої душі. Блазень із роману Е. Тімура перебуває у психологічній кризі, постійно протидіє суспільству з його нав'язливими мораллю й ідеалами. Е. Тімур застосовує прийом розповіді від першої особи, екзистенційні нотки відчутні вже з перших рядків роману. Головний герой вбачає вищу життєву цінність у свободі власної особистості, тому він із легкістю розповідає, як покинув дружину, дітей, офісну роботу і мандрує чужим йому містом, перетворившись на безхатченка, одинака-мізантропа. Читачеві подекуди важко усвідомити, що людина з певним соціальним статусом може з власної волі перевернути життя догори дном: *«Були в мене діти, дружина. Але раптом я став відчувати себе якимось дивно, з'явився величезний знак питання, порожнеча, яка з часом ставала все більшою, і я не в змозі був її заповнити... Лікарі мені теж не допомогли. Якби ж вони замість заспокійливих ліків дали мені рецепт секрету життя... Це наче вдягти на людину при смерті маску клоуна. Ні, мені така маска ні до чого»* [7, с. 12–13]. За Сартром, бути вільним означає мати можливість змінюватись і мати здатність діяти у світі людей [2, с. 47]. Головний герой роману, відчуваючи себе вільним у виборі, погоджується приміряти на себе образ клоуна, який допоміг йому стати «видимим», влитись у соціум: *«Я раптом відчув, що мене*

помічають, бачать. Раніше я міг лежати на підлозі лікарні непритомний, ніхто навіть не цікавився моїм станом. І раптом люди стали помічати мене. І тільки мене. Відчув себе ніяково» [7, с. 22]. Занедужавши, головний герой потрапляє до лікарні. Не маючи досить грошей, він не може отримати кваліфікованої допомоги і, побачивши «лікарняного» клоуна, випадково опиняється на його місці. За домовленістю із медперсоналом герой роману раз на тиждень підробляє у лікарні, розважаючи хворих дітей. Кожна нова репліка нашого героя підтверджує його ставлення до власного нового «Я»: *«Я вдягнув найдурніший у світі одяг – штани на помочах і страшну блузу... А цей штучний червоний ніс, який тхне соплями, бо його вже тисячі разів надягали...»* [7, с. 22–23]; *«Раптом я відчув себе апаратом для сміху, лялькою з крамниці, повією. І клоун, і повія фарбують обличчя заради грошей, а продаються марно, як дивно...»* [7, с. 23]; *«В образі клоуна я був не коміком, а посміховиськом»* [7, с. 24]. Незважаючи на неприязнь до нового образу, маска клоуна сприяє налагодженню і розвитку відносин головного героя із людьми: завдяки їй герой контактує з дітьми, любов і увага яких частково заповнюють порожнечу від розлуки із власними, він знайомиться із жінкою, Ханім Баян, представляючись Клоуном, прив'язується до неї, відчуває симпатію [7, с. 45].

У романі немає інтимних сцен чи то натяків на них, адже Е. Тімур як представник екзистенціальної прози дотримується думки про необхідність відтворення імпульсу спілкування через страждання, через усвідомлення неможливості зближення з іншим екзистансом. Так, відвідуючи Ханім Баян, Клоун ділиться наболілим, плаче, виливає душу, шукає розради, але не може зблизитись із новою знайомою через страхи бути незрозумілим і відчуття неможливості стосунків. Символічною у цьому сенсі є цитата з Достоєвського, якою розпочинається роман Е. Тімура: *«Немає щастя у комфорті, його можна отримати лише через страждання»* [7, с. 9].

Маска клоуна допомагає герою жити подвійним життям, у якому він постійно балансує між саморозвитком і самознищенням. Напівголодне існування, відсутність душевної рівноваги унеможливають повноцінний розвиток особистості головного героя. Бажання позбутися гнітючих спогадів, втекти від себе, мук своєї свідомості навіває думки про самогубство. Відчуття свободи дій перетворюється на тягар: щоначі

Клоун сходить на дах, стає на край і мріє про жаданий кінець, проте підсвідоме, іноді незрозуміле йому самому бажання жити буквально заважає зробити крок у безкінечність: *«Це може здатися комічним, але щоночі я виходжу на дах готелю, стаю на залізні перила на краю даху, тримаю рівновагу... Саме очікування падіння і думка про це – самогубство... Але я ніяк не впаду... Потім мене оповиває страх, або ж я знаходжу причину, яка спонукає мене до продовження життя. Я спускаюсь, іду в номер, засинаю... Певно, я скоро перетворюся на справжнього акробата... Насправді мене зупиняє бажання зрозуміти істину, своє власне «Я», суть життя, тому я мушу жити, як це не прикро...»* [7, с. 19].

Екзистенціалізм – це не спроба відібрати в людини бажання діяти, а намагання переконати людину у необхідності дій, які дозволяють їй існувати [2, с. 432]. Клоун Е. Тімура, заплутавшись у власних діях, намагається знайти правильний шлях вільного життя. Він плаче надії на самопізнання за допомогою Мудреця – напівміфологічного персонажа роману. Мудрець дає Клоуну життєві настанови, звертаючись до висловів відомих філософів, літераторів, створюючи тим самим поштовх для героя у напрямі усвідомлення правильності/неправильності своїх дій. Філософсько-культурний інтертекст, запропонований Е. Тімуром, є легко впізнаваним завдяки своїй маркованості і постає частиною гри-діалогу автора з реципієнтом. Він вводиться шляхом візуалізації того чи іншого вислову: відомі фрази з'являються на вивісці книжкового магазинчика, в якому працює Мудрець. Кожен читає вивіску по-своєму, як потребує його сьогоднішній душевний стан. Так, коли Клоун, здійснивши своє перше вбивство, приходиться до Мудреця з нестерпним бажанням позбутися запаху крові, запаху жертви, то бачить на стіні вислів Ніцше «Той, хто забуває, виліковується» [7, с. 70]. Після довгої розмови з Мудрецем, Клоун знову кидає оком на напис, але цього разу до нього доносяться слова Сократа «Пізнай самого себе» [7, с. 79]. Прийшовши до Мудреця вдруге, Клоун намагається виправдати свою нестандартну поведінку стосовно оточуючих, вихваляючись і водночас жаліючись свободою, яка спонукає до самотності. «Деякі півні вважають, що сонце сходить завдяки ним» [7, с. 98] – промовляє до головного героя Теодор Фонтане, вустами якого автор роману намагається привнести дидактичні нотки

до діалогу своїх героїв. Екзистенціальні голоси доносяться до героя від Камю: «Перша ознака розуміння – прагнення смерті» [7, с. 104]. Емре Тімур, наслідуючи філософію екзистенціалізму, постулює, що саме життєвий досвід кожної конкретної людини, її існування є висхідною реальністю. Суголосно М. Гайдеггеру [1] Е. Тімур говорить про те, що вибір людини передбачає необхідність поставити себе перед останньою можливістю свого буття – смертю, тим самим опиняючись перед обличчям «ніщо». Мудрець, усвідомлюючи, наскільки головний герой «загрався» у самогубство, пропонує провести ніч у свіжовиритій могилі, тим самим підштовхуючи Клоуна до вибору почути чи не почути, що у цю мить йому говорить «існування/буття»: *«Мудрець, кинувши мені ковдру, пішов... Чорна ніч. Я чи то заснув, чи то знепритомнів. А може й помер... Страх, наче змія, огортав моє тіло... Я прокинувся весь у багнюці. Земля мене не вбила, ба навпаки – вдихнула в мене нове життя... Перешіптвання з мертвими, смерть і воскресіння стали важливими установками у моєму житті. Я тричі намагався вибратися з могили. Нарешті, зібравши всі сили, я, наче новонароджена дитина, опинився назовні, з ковдрою на спині, яка символізувала чи то плаценту, чи то пуповину»* [7, с. 109].

Екзистенціальне розуміння свободи проявляється у поведінці головного героя: у різних життєвих ситуаціях мають місце рівноцінні можливості подальшого розвитку подій. Клоунів не чужі долі маргінальних персонажів: чоловіка, який через брак грошей може втратити хвору дружину, сина-інваліда Ханім Баян, який лишився самотнім після смерті матері. Головний герой, заробивши чимало грошей, будучи піддослідним у випробовуванні небезпечних ліків, готовий віддати їх за спасіння жінки похилого віку. Він свідомо вирішує усиновити хвору дитину, якій потрібна постійна медична допомога. Водночас Клоун, маючи психологічну травму дитинства через те, що мати покинула його з батьком-деспотом, відчуває певну неприязнь до жінок (Ханім Баян є винятком). Блукаючи вулицями, він натрапляє на «розмальовану, просякнуту парфумами» жінку легкої поведінки і з легкістю її вбиває, проткнувши нутрощі гострим предметом, при цьому лишаючись непоміченим. Така свобода вибору поведінки хоч і призводить героя до мук совісті, проте спонукає до нових убивств, так само холоднокровних і жорстоких. У поведінці героя чітко простежу-

ються екзистенціальні нахили: почуття етики й моралі не є виправданими, совість або є, або її немає, світ-хаос не створює підстав для етики, і людина має можливість вільно обирати долю героя чи злочинця.

Справжня свобода – свобода екзистенціальна – починається на іншому боці соціальної сфери, у світі духовного життя особистості та реалізується через інтерпретацію своєї діяльності в контексті взаємозв'язку долі та людської духовності [2, с. 510]. Не оминає цих постулатів і Е. Тімур. Ще у передмові до роману він висловлює думку про те, що «екзистенціалізм не суперечить ісламу – він повністю відповідає його направленості» [7, с. 7]. Автор дотримується своїх тверджень і в самому тексті, занурюючи головного героя у релігійне буття. На шляху до пошуку власного «Я» Клоун зустрічає Дєрвіш Бея – уособлення ісламських істин, який, на відміну від Мудреця, керується виключно коранічним дискурсом:

– *Дєрвіш Бей, скажи-но, а чи всі гріхи може пробачити Всевишній?*

– *Так, якщо покаяться.*

– *Навіть якщо щось дуже погане, наприклад, убивство?*

– *Яким би не був гріх великим, усе одно Аллах – найвеличніший. Найгірше, що може бути, – це невизнання Аллаха.*

– *Тобто очищення від гріхів точно можливе?*

– *Я не сказав, що стовідсотково. Обов'язково треба каятись і каятись, і обіцяти знову не робити, вірувати, здійснювати поклоніння... У релігії не обов'язково, щоб усе відбувалося через фізичну дію. Багато є прописів того, якою має бути душа мусульманина, як віруючий має вірити у долю... [7, с. 145].*

Людина може усвідомлювати чи не усвідомлювати своє екзистенціальне завдання, виконання якого спонукає до правильного життя, – таким є філософський меседж автора твору. Розв'язка твору є очікуваною і водночас неординарною: Клоун, осягнувши суть свого екзистенціального завдання, починає позиціонувати себе як Мудрець. Свобода головного героя – це вибір власного буття, яке є доволі драматичним.

Висновки і пропозиції. У романі Е. Тімура, який є справжнім калейдоскопом складних екзистенційних ситуацій та психологічних колізій, вражає ефектність художньої експлікації філософських ідей екзистенціалізму, а також масштабність репрезентації ісламського контексту. Інтертекстуальні елементи цитатного формату підсилюють екзистенціальне спрямування твору. Можемо зробити висновок, що роман Е. Тімура суголосний із провідними ідеями екзистенціального вчення, такими як самотність людини у світі, відчуття страху, свобода вибору, боротьба людського «Я», що розчавлюється дійсністю. Пропонований у розвідці фактичний матеріал спонукає до подальших наукових досліджень, націлених на з'ясування характеру втілення вищезгаданих ідей і концептів як в інших турецьких романах цього періоду, так і в інших жанрах.

Список використаної літератури:

1. Мартін Гайдеггер очима сучасників : [збірка] / пер. з нім. М.Д. Култаєва ; відп. ред. Л.А. Ситниченко. – К. : Стило, 2002. – 128 с.
2. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології / Ж. Сартр ; пер. В. Лях, П. Тарашук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 855 с.
3. Kılıçbay M.A. Soyтары Gülmez sınıtır / Ali Memet Kılıçbay. – Ankara : İmge kitabevi yayınları, 2004. – 189 s.
4. Köse N. Soyтары özgürlüğü / Nursel Köse. – İstanbul : Destek yayınları, 2016. – 256 s.
5. Oktay A. Şeytan, Melek, Soyтары / Ahmet Oktay. – İstanbul : Doğan Kitap, 2004. – 253 s.
6. Önderoğlu N. Mutsuz palyaçolar örgütü / Neslihan Önderoğlu. – İstanbul : Günışığı kitaplığı, 2016. – 140 s.
7. Timur E. Palyaçonun listesi / Emre Timur. – İstanbul : Son çağ, 2015. – 191 s.
8. Atar Ş.G. Palyaço / Ş. Gül Atar [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gulatar.com.tr>.
9. Çarboğa M. Palyaço / Murathan Çarboğa [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://murathan-carboga.blogspot.com>.
10. Uyar T. Palyaço / Turgut Uyar [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://turgutuayar.blogspot.com/palyaco/487716>.

Прушковская И. В. Драма свободы в жизни турецкого клоуна (роман Э. Тимура «Список клоуна»)

В статье рассматриваются особенности функционирования экзистенциальной философии в романе турецкого автора Эмре Тимура «Список клоуна» и ее реализации в персонифицированной сфере произведения через интерпретацию взаимосвязи человеческой судьбы и духовности. Философская канва произведения представлена проблемой утверждения человеческого «Я», разрушаемого действительностью.

Ключевые слова: *экзистенциальная философия, философско-культурный интертекст, турецкая литература, Эмре Тимур.*

Prushkovska I. Drama of freedom in life of Turkish clown (novel of E. Timur “List of the clown”)

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of existential philosophy in the novel of Turkish author Emre Timur “List of the clown” and their implementation in personosphere of the novel through interpretation of the relationship of human destiny and spirituality. Philosophical essence of literary work reveals the struggle of the human “I” that is crushed by reality.

Key words: *existential philosophy, philosophical and cultural intertext, Turkish literature, Emre Timur.*